

BİBLİYOGRAFYA:

Tacü'l-'arûs, "hîs" md.; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "hanîf", "hünefâ", "ensâb", "du'â", "benât", "benûn" md.leri; *Müsned*, VI, 116, 233; Müslim, "Tefsîr", 25; İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Eşnâm: Putlar Kitabı* (trc. ve nşr. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 5-38; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 222-223; Cähiz, *Kitâbü'l-Hayeân*, VII, 216; Ya'kübî, *Târîh*, I, 197-205, 254, 255, 256-257; Taberî, *Tefsîr*, I, 21-44, 48, 131-132; VI, 48; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IV, 122; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 109, 138, 210; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 67-75; II, 50, 56, 126-132, 145-146; Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakât*, Beyrut, ts. (Mektebetü Dâri'l-Beyân), s. 82; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (Kilânî), II, 233-234; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIX, 290; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 74; VII, 340-344; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-me'âd*, III, 612; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulâğü'l-ereb*, II, 194-220, 239, 308; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 6-8, 11-16, 38, 50-60, 71-74, 76-81, 103-113, 227-330, 338-342, 444-448, 450 vd., 511 vd., 582 vd.; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 946; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-'Arab kabîle'l-İslâm*, İskenderiye, ts. (Dâru Lübnan), s. 405-425; E. Renan, *Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémitiques*, Paris 1955, I, 1 vd.; Fr. Taeschner v.dğr., *Târîhu'l-'âlemî'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, s. 46-52; M. Şemseddin, "Kabîle'l-İslâm Araplar ve Tedeyyünleri", *DİFM*, II/3 (1926), s. 112-176; F.V. Winnett, "Pre Islamic Arabic References", *MW*, XXXI (1941), s. 353; Th. Nöldeke, "Arabs" (Encient), *ERE*, I, 659-667; M. J. Lagrange, "Palmyrenes", a.e., IX, 594; F. Hommel, "Arabistan" (Tarih), *İA*, I, 490-491; A. Moberg, "Necrân", a.e., IX, 166; W. W. Müller, "Mârib", *El²* (Fr.), VI, 546-547; Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II, 471.

MUSTAFA ÇAÇIRICI

VII. İSLÂM'DAN ÖNCE ARAPLAR'DA
SOSYAL ve İKTİSADÎ HAYAT

A) Sosyal Hayat. Araplar bedevî (ehlü'l-veber) ve hadarî (ehlü'l-meder) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Hadarîler köy ve şehirlerde yerleşik bir hayat sürer, geçimlerini tarım, ticaret ve el sanatlarıyla temin ederlerdi. Bedevîler ise çölde yaşar, su, otlak ve azık peşinde dolaşırlardı. Arap toplumunun temelini aynı atadan gelmiş fertlerden oluşan aile teşkil ederdi. Bir Arap'ın en büyük ideali çok sayıda erkek çocuk sahibi olmaktı. Çünkü bu takdirde diğer aileler nezdinde büyük bir itibara sahip olur ve zamanla diğer akraba aileler de kendilerini bu çok çocuklu ve güçlü ailenin fertleri olarak kabul ederlerdi. Ailelerin bu şekilde birleşmesiyle çöl hayatının temelini oluşturan kabileler teşekkül eder ve zamanla zayıf kabileler kuvvetli kabilelerin himayesi altında toplanarak onun adını benimsenirlerdi. **Asabiyet*** kabilenin ruhu idi ve Arap ancak kan bağına (nesep)

dayalı bir idareyi tanırdı. Bundan dolayı bir Arap için en büyük felâket kabilesiyle olan bağıni yitirmesidir. Zira bedevî canını ve malını ancak kabilesi sayesinde koruyabilirdi. Bedevî, kabilesi dışında hiçbir otoriteye boyun eğmez, onun koyduğu kurallara uyar ve haklarını onun vasıtasıyla alırdı. Nesep asabiyetin temelini teşkil ettiği için bedevî olsun hadarî olsun her Arap nesebini korumaya özen gösterir ve atalarının adını ezbere bilirdi. Bazan nesep anneyle de başlayabilir, fakat aileden daima baba sorumlu olurdu. Fert kabileye karşı bir suç işlerse veya işlediği suç kabilesi tarafından üstlenilmezse başka bir kabilenin himayesi altına girerdi. Kabile içinde bir suç işlerse onu hiç kimse savunmaz, fakat bir yabancı, kabileden birini öldürürse intikam için herkes seferber olur ve bu bir şeref borcu telakki edilirdi. Bazı hallerde diyet kabul edilmekle beraber genellikle kana kan istenir ve kan davaları bazan yıllarca sürerdi. Kabilenin menfaatini korumak için çalışmak asabiyet gereğidir ki bu çok defa körü körüne bir tarafgirlik duygusu şeklinde tezahür ederdi. Bir şairin, "Senin gerçek kardeşin seninle birlikte hareket eder. Sen zalim olursan o da seninle birlikte zalim olur" anlamındaki beyti ile Araplar arasında darbimesel haline gelen, "Zalim olsun mazlum olsun kardeşine yardım et" sözü bunu ifade eder. Hz. Peygamber'in aynı meâldeki hadisinde ise zalim kardeşe ancak zulmüne engel olmak suretiyle yardım edilebileceği belirtilmektedir.

Kabileler şahsî meziyetleri veya zenginlikleri sebebiyle bazı şahısları reis (şeyh) olarak tanırlardı. Şeyhlerin fazla bir imtiyazları olmadığı halde görev ve sorumlulukları çok ağırdı. Şeyh kabile fertleri üzerinde mutlak otoriteye sahip olmayıp önemli konuları kabileyi oluşturan ailelerin meclisleriyle istişare etmek zorundaydı; bu bakımdan emretmekten çok hakemlik yapardı. Bedevî, şeyhiyle eşit seviyede olduğuna inanır ve onu kendisinden üstün görmezdi. Şeyhlik babadan oğula geçmemekle beraber şeyhin evlâdından biri kabiliyet veya servetiyle temayüz ederse reislik onun elinde kalırdı. Şeyhlik konusunda zaman zaman kabilenin muhtelif kolları arasında rekabet görülür ve bu yüzden çatışmalar eksik olmazdı.

Her kabilenin yaşadığı, konakladığı veya mülk olarak kabul ettiği bir toprağı vardı; bedevîlerde sosyal birim fert de-

ğil topluluktur. Kişi mensup olduğu kabilenin bir üyesi sıfatıyla hak ve vazifelere sahipti. Kabile özel toprak mülkiyeti tanımazdı. Otlaklar ve su kaynakları müşterek mülkiyete dahildi. Kabile hayatını atadan kalan örf ve âdetler düzenlerdi. Bedevî sebebini sormadan kabilesiyle birlikte yola çıkar, baskın ve yağmaya katılırdı.

İslâm öncesi Araplar'da nikâh-ı müt'a, nikâh-ı bedel, nikâh-ı istibdâ gibi muhtelif nikâh şekilleri vardı (bk. AİLE). Bir erkek istediği kadar kadınla evlenebilirdi. Kızlar genellikle on iki yaşına basmadan evlendirilir, ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil edilirdi. Bundan dolayı çocuk doğurmadan ölürse kocasına baş sağlığı dilenmezdi. Nikâh dinî bir özellik taşımazdı ve evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar gibi nikâhın da önemi yoktu. Üvey anneler babadan kalan bir mal gibi miras kabul edilir ve büyük çocukla evlendirilirdi. Büyük oğulun böyle bir istekte bulunmaması halinde bu hak diğer kardeşlere ve **asabe*** akrabalara intikal ederdi. Boşanma yaygındı ve boşama yetkisi erkekteydi. Ancak bazı kadınlar boşama hakkının kendilerine verilmesini isteyebilirlerdi. Boşanan kadın başka biriyle evlenebilmek için bir yıl beklemek zorundaydı. Çöldeki kadınlar erkeklerden daha çok çalışırdı. Yemek yapmak, süt sağmak, çamaşırları yıkamak, yırtık ve sökükleri diktirmek, çocuklara bakmak, yakacak toplamak onun görevleri arasındaydı. Bununla beraber bedevî kadın şehirdeki hemcinsinden daha çok itibara sahipti ve daha hürdü.

Araplar çok sayıda erkek çocuğa sahip olmakla iftihar ederlerdi. Kız çocukları doğduğunda ise bundan utanç duyar ve Kur'ân-ı Kerîm'de de ifade edildiği gibi (et-Tekvîr 81/8-9) onu diri diri toprağa gömmekten çekinmezlerdi. Bazıları da fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürürlerdi (bk. el-İsrâ 17/31). Çocuklar elleri silâh tutuncaya kadar mirastan pay alamazlardı. Araplar istedikleri çocukları nesebine bağlar ve miraslarına ortak ederlerdi; bazan da kötü bir hareketi yüzünden kendi çocuklarını kabileden uzaklaştırırlardı. Çocukların eğitimi çok basitti, bununla beraber en cahil kabilelerde bile çocukların ana babaya itaatleri esastı.

Bedevîlerin monoton bir hayatı vardı. Develerini ve sürülerini otlatmaktan arta kalan zamanlarını sohbet ederek, avlanarak veya baskın yaparak geçirirler-

di. Bedevî zaman zaman hayal âlemine dalar, şiir söylerdi. Herhangi bir nizam ve disiplin altına girmek istemezdi.

Araplar'ın başlıca yiyecekleri deve eti, süt, kavrulmuş un (sevîk) ve hurmadan ibaretti. Hurma onların büyük bir kısmı için başlıca gıda idi. Daha çok arpa unundan yapılan ekmek yufka şeklinde pişirilirdi. Zenginler ise Suriye'den ithal edilen buğday ekmeği yerlerdi. Arap'ın hayatında devenin çok önemli bir yeri vardı ve özellikle bedevîlerin hayatı deveye özdeşleşmişti. Deve olmadan çöllerde yaşamak, su ve otlak peşinde koşmak mümkün değildi. Nitekim Hz. Ömer, Arap'ın ancak devenin huzur ve sükûn bulduğu yerde saadete ereceğini söyler. Araplar nakil ve mübâdele vasıtası olarak kullandıkları devenin etinden gıda, derisinden elbise, kılından çadır, gübresinden de yakacak ihtiyacını temin ederlerdi. Mehîr, kan diyeti ve servet deveye takdir edilirdi. Bedevîler hayvanlarından karşılayamadıkları ihtiyaçlarını mübâdele yoluyla sağlamaya çalışırlardı.

Okuma yazma bilenlerin çok az olduğu Arap toplumunda giyim kuşam oldukça sade idi. Basit bir entari, bir kuşak ve bunun üzerine de bir abaye giyerlerdi. Zenginler entarinin üzerine giydikleri kaftanla dolaşırdı. Başa agel denilen siyah bir bağ ile tutturulmuş bir şal (kefiye) bağlanırdı. Genel olarak ayakbırıkmı giyilmezdi; fakat zenginler zaman zaman çizme ve terlikle dolaşırlardı.

Araplar sakalı erkekliğin bir simgesi olarak kabul ederlerdi. Bıyıklarını genellikle kısaltırlar ve verdikleri sözlü mutlaaka yerine getireceklerini göstermek için bıyıkları üzerine yemin ederlerdi. İntikam almaya ant içen bir Arap yeminini yerine getirinceye kadar koku sürünmediği ve et yemediği gibi saçlarını da yıkamazdı.

Bedevîler tarım ve el sanatlarıyla uğraşmaktan nefret ederler, bunlarla uğraşanları küçümser ve onlarla kız alıp vermezlerdi. Kureysliler de çiftçilik yaptıkları için Medineliler'i hafife alırlardı. Hadarîler ise bunu bir eksiklik olarak görmezlerdi. Nitekim Tâifliler, bazı Mekkeliler ve Yemenliler hem tarımla hem de el sanatlarıyla uğraşmışlardır. Bazı kabilelerin yarısı bedevî bir hayat sürerken diğer yarısı da şehir ve köylerde yaşarlardı. Güney Arapları (Kahtânîler) yerleşik bir kavim olduğu halde Mekke, Medine ve Tâif şehirleri bir tarafa bırakılacak olursa Hicaz yöresindeki Adnânîler'in tamamı bedevî idi.

Arap toplumu hürler, mevâlî ve kölelerden teşekkül etmişti. Hürler de eşraf ve avam olmak üzere ikiye ayrılırdı. Seyyidler (reis, şeyh), hükümdara yakın devlet adamları, kumandanlar, muharipler, tüccarlar, sanatkâr ve çiftçiler başlıca sosyal sınıfları teşkil ederlerdi. Köle ve câriyeler mal gibi miras kalır, panayirlarda satılır, tarım ve ticarete çalıştırılırdı. Âzat edilen kölelere mevâlî denilirdi ve bunlar hür insanlarla evlenemezlerdi.

İçki, fuhuş ve kumar yaygındı, sık sık eğlence meclisleri tertip edilirdi. Bedevîler tazi ve atmacayla avcılığa düşkündüler; ceylan, dağ keçisi, yaban sığırı ve özellikle yaban eşiği avını çok severlerdi. Diğer av hayvanları arasında keklik, tavşan, keler ve dağ faresi ön sırada yer alırdı.

Mürüvvet, güzel konuşmak, ahde ve fâ, cömertlik, konuk severlik, istiklâl aşkı Araplar'ın çok önem verdiği ortak hasletlerdi ve şiirlerinde hep bunları terennüm ederlerdi. Şiir Araplar'ın en sevdiği sanat dalıydı. Alışveriş için toplan-dıkları panayirlarda şairlere yeni şiirlerini takdim etme fırsatı verilir, kabile fertleri de onun çevresinde yerlerini alır ve tezahüratta bulunurlardı. Çeşitli kabileler heyetler halinde bu şairi tebrik etmeye gelir, develer kesilerek onlara ikram edilirdi; kadınlar da şarkılar söyleyerek bu sevinci paylaşırlardı.

Araplar ırz ve namuslarına can, mal ve çocuklarından daha fazla önem verirlerdi. Bundan dolayı genellikle savaşlarda ordunun gerisinde kadınlar da bulunur, mağlûp oldukları takdirde onların düşman eline esir düşeceği endişesiyle canla başla savaşarlardı.

Araplar misafirperver idiler. Misafire ikram etmeyi ve bununla övünmeyi pek severlerdi. Misafire karşı kötü davranmayı ve kendilerine sığınanları himaye etmemeyi büyük bir şerefsizlik ve Allah'a saygısızlık telakki ederlerdi. Araplar bağımsızlık ve özgürlüklerine düşkündüler. Yağma ve baskınlar Araplar'ın hayatında önemli yer tutar, bir Arap atının çevikliği ve kılıcının keskinliğiyle övünürdü. Övülmek, hürmet görmek, asalet ve cesaretleriyle toplum içinde meşhur olmak Araplar'ın en büyük idealidir.

B) İktisadî Hayat. Arabistan'ın büyük bir bölümünü çöller teşkil ettiği için tarım ve sanayinin gelişmesine uygun değildi. Bu yüzden Araplar çok eski tarihlerden beri verimli topraklara göç et-

mişlerdir. Bununla beraber Arabistan tamamen susuz, bitkisz ve çöllerle kaplı bir saha da değildi. Buralarda binlerce yıldır ziraat yapılan ve bol ürün elde edilen arazi parçaları vardı. Ülkenin iktisadî hayatı tabiat şartlarına bağlı olarak bazı yörelerde sanayi ve tarım, bazı bölgelerde ise ticarete dayanmaktaydı. Tarıma elverişli mûmbit topraklarda yaşayan Arap kabileleri köy ve şehirler kurarak yerleşik bir hayata geçmişlerdi. İslâmiyet'in doğuşuna yakın tarihlerde mevcut şehirlerden bazıları şunlardır: Mekke, Tâif, Yesrib, Yenbü, Cüreş, San'a, Aden, Hicr (Hacer), Suhâr, Debâ, Feyd, Dûmetülcendel, Hayber, Fedek, Teymâ, Vâdilkurâ, Eyle ve Maknâ.

Tarıma elverişli ve bereketli topraklar genellikle sahil boyunca uzanıyordu. Bununla beraber Araplar az da olsa su bulunan her yerde sebze ve hurma yetiştirirlerdi. Yağmur sonunda oluşan otlaklarda hayvanlarını beslerlerdi. Vadilerde ise çeşitli ürünler yetiştirirlerdi. Hicaz hurma, Yemen buğday, Asîr zamk, Tâif de üzüm üretimiyle meşhurdur. Yemen'de yağmurlar daha düzenli yağdığı için topraklar verimliydi; bundan dolayı Yemen'e "el-Arzu'l-hadrâ" (yeşil toprak) denilirdi. Yemen'de halk yağmur sularından daha çok istifade etmek için su bentleri ve barajlar yapmışlardı. Kitâbelerde de su bentleri ve kanallardan bahsedilmesi bunu göstermektedir. Basra körfezi bölgesindeki topraklar Ahsâ'nın küçük bir bölümü hariç tarıma uygundu. Necid'de arpa ve buğday üretilirdi. Yemâme bir bakıma Arabistan'ın tahıl ambarıydı. Ancak Arabistan'da üretilen hububat ihtiyaca kâfi gelmediğinden Suriye, Mısır, Habeşistan, Mezopotamya ve hatta Hindistan'dan hububat ithal ediliyordu. Ziraatın yanında hayvancılık da Araplar'ın önemli bir gelir kaynağıydı. Bedevîler ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü deve ve keçi sürülerinden karşılardı. Bu arada iyi cins at yetiştirenler de vardı. Bazı şehirlerde o devir için küçümsemeyecek atölye ve kuruluşlar bulunmaktaydı. Dokumacılık, demircilik, dericilik, terziilik, şarapçılık, kuyumculuk, marangozluk ve iatriyatçılık belli başlı sanayi kollarını oluşturunuyordu. Özellikle günlük hayatın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamakta kullanılan deri ve dericilik çok yaygındı. Ayrıca toprak altından çıkarılan madenlerin işlendiği tesisler de vardı. Sahillerde balıkçılık yapılır, inci ve mercan çıkarılırdı. Arazi sahipleri topraklarının tamamını işleyemedi-

ği için ürünün yarısını vermek şartıyla ortaklılara bırakırlardı. Toprak mahsul-
lerinin bir kısmı putlara, bir kısmı da fa-
kirlere ayrılırdı.

Arabistan'da ticaret tarımdan daha
önemli bir gelir kaynağıydı. Bundan do-
layı halk çok eski tarihlerden beri tica-
retle uğraşırdı ve "her Arap iyi bir tâcir-
dir" sözü darbimesel olmuştu. Hz. Mu-
hammed de peygamber olmadan önce
son derece güvenilir ve itibarlı bir tüc-
car olarak ün kazanmıştı. Ayrıca Hz. Ha-
tice gibi ticaretle meşgul olan kadınlar
da vardı. Arabistan'ın coğrafi durumu
ve Sâmi diller arasındaki yakınlık sebe-
biyle Araplar Bâbilliler, Asurlular, Ârâmî-
ler, Habeşliler ve Fenikeliler'le herhangi
bir tercümana gerek kalmadan konu-
şup anlaşabilirlerdi. Bu da ticaretin ge-
lişmesinde önemli bir faktör olmuştur.
Eskiden Yemen halkı tarımda olduğu
gibi ticarette de Hicazlılar'dan ilerideydi.
Yemen ile Hindistan arasında çok es-
ki tarihlerden beri ticaret yapılmaktay-
dı. Mısırlılar'ın, Fenikeliler'in ve Asurlu-
lar'ın ihtiyaç duydukları pek çok ürünü
Hindistan'dan getirir, kara ve deniz yo-
luyla onlara ulaştırırlardı. Hindistan'dan
altın, mücevherat, fildişi, baharat ve pa-
muk; Doğu Afrika sahillerinden de ıtri-
yat, abanoz, deve kuşu tüyü, fildişi ve
altın ithal ederlerdi. İhraç ettikleri mal-
ların başında ise buhur ve arap zımkı
gelirdi. Hintliler ve Afrikalılar ihraç et-
tikleri bu malları Yemen'e getirdikleri
gibi bazan da Yemenli tüccarlar bizzat
oralara kadar götürürlerdi. Bu ticaret
eşyası tercihen kabilelerle Mısır, Suriye
ve Irak yöresine sevk edilirdi. Hadramut
veya Uman'dan kalkan kabileler kuzeye
doğru yönelerek muhafızların himaye-
sinde Dehnâ çölünü geçer ve Devân'a
varır, buradan batıya döner ve Necid'i
geçerek Hicaz'a doğru yol alırlardı. Mek-
ke, Yenbû veya Yesrib'e uğradıktan son-
ra Medâinü Sâlih de denen Hicr üzerin-
den Petra'ya giderlerdi. Petra'da ikiye
ayrılan kollarından biri Fenike, Filistin ve
Tadmûr'e, diğeri ise Mısır'a giderdi. Irak
ticareti ya Arabistan'ın doğusundan gi-
den yol ile ya da deniz yolu takip edile-
rek Basra körfezinden yapıldı. Hindis-
tan'dan gelen mallar Aden'de depola-
nır, kabileler halinde kara yoluyla Pet-
ra'ya veya deniz yoluyla Akabe körfezi-
ne sevk edilirdi. Buradan da Suriye, Fi-
listin veya Mısır'a gönderilirdi.

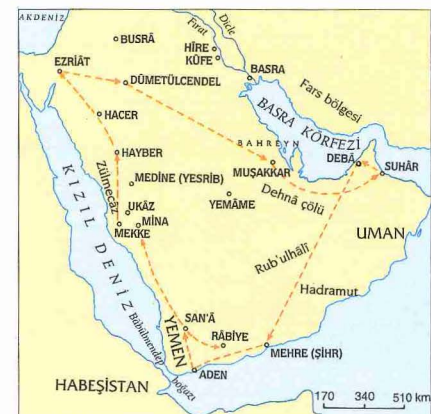
Ancak Romalılar denizciliğe başlayıp
ticareti ellerine aldıktan sonra Yemen
eski önemini kaybetti. Nitekim I. yüzyıl-

da Hicaz Arapları'nın ticarette Yemenli-
ler'i geride bıraktıkları görülür. Hicazlı-
lar Yemen ve Habeşistan'dan satın al-
dıkları malları kendi hesaplarına Suriye,
Mısır ve bazan da Fars'ta (İran) satarak
büyük servet sahibi olmuşlardır. Mekke
tarıma elverişli olmadığı için halk tica-
retle uğraşıyordu. Hem coğrafi durumu
hem de kutsal bir mâbed olarak kabul
edilen Kâbe'nin de burada bulunması,
Mekke'yi yarımadanın önemli bir tica-
ret merkezi haline getirmişti. Sâsânî-
ler'le Bizans arasındaki mücadeleler sı-
rasında Mekkeliler tüccarlar ticaretten da-
ha büyük pay almaya başladılar. Mekke
güneyde Yemen'e, kuzeyde Akdeniz'e,
doğuda Basra körfezine, batıda Kızılde-
niz Limanı Cidde'ye uzanan yolların ke-
şişme noktasında ticaret için çok elve-
rişli bir mevkide bulunmaktadır. İslâmî-
yet'in doğuşundan önce Kureyş Mekke
yönetimini ele geçirerek önemli bir tüc-
car topluluğu oluşturmıştı. Kusay b. Ki-
lâb'ın torunları Suriye, Habeşistan, Irak
ve Yemen hükümdarları tarafından ve-
rilmiş fermanlarla Mekkeliler'e ait tica-
ret kervanlarının bu ülkelerde emniyet
içinde seyahat etmelerini sağlamışlardı.
Mekke Şehir Devleti'nin bu ülkelerle hiç-
bir sınırı olmamasına rağmen onlarla
anlaşarak kervanlarını baskın ve yağ-
maya karşı teminat altına alması çok
önemli bir husustur. Hâşim hem Bizans
imparatoruyla hem de kervan yolu üze-
rinde yaşayan kabilelerle anlaşarak bu
emniyeti sağlayan ilk şahıstır. Böyle bir
anlaşmaya varılmasında hiç şüphesiz
Kureyşliler'in Kâbe'ye hizmetleri ve onun
muhafızı olmaları önemli rol oynamak-
taydı. Buna karşılık Kureyşliler de onla-
rın mallarını hiçbir nakliye ücreti alma-
dan pazarlara götürürlerdi. Anlaşma
uyarınca kervanlar yolda mola verdikle-
ri zaman bu kabileler onları misafir edi-
yor, su, ot ve yakacak gibi ihtiyaçlarını
karşıyorlardı.

Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği gibi
Kureyşliler yazın Suriye'ye kışın da Ye-
men'e iki büyük ticaret seferi düzen-
lerlerdi (Kureyş 106/1-4). Bu büyük ker-
vanlar Mekkeliler tüccar ve sermayedar-
ların oluşturduğu bir komisyon tarafın-
dan idare ediliyordu. Bu ticaret yolu Ye-
men'deki San'a şehrinde başlar ve ku-
zeye doğru yol alarak Tâif üzerinden
Mekke'ye varırdı. Mekke'den Yesrib'e,
oradan da Hicr, Tebük, Maan, Mûte,
Uman ve Busrâ yoluyla Dimaşk'a ulaşır-
dı. Mekke'den çıkan bir yol da Bedir'-
den geçer ve Akabe körfezindeki Eyle'-

ye uğrar, buradan Maan-Mûte yoluyla
Dimaşk'a veya Sînâ üzerinden Mısır'a gi-
derdi. Yine Mekke'den başlayan bir baş-
ka yol kuzeydoğu yönünde ilerleyerek
Hîre'ye, daha doğudan geçen ve yine ku-
zeye çıkan ikinci bir yol da Rumma va-
disi-Basra körfezi üzerinden İran'a, baş-
ka bir yol ise Tâif'in güneyindeki Te-
bâle'den doğuya yönelip Devâsir vadi-
si üzerinden Bahreyn'e giderdi. Eski-
den ticaret daha çok deniz yoluyla yapı-
lıyordu. Hindistan'dan Yemen kıyıları-
na deniz yoluyla gelen mallar buradan
San'a'ya veya Me'rib'e götürülür, oradan
da kervanlarla Suriye, Irak, Mısır ve Ak-
deniz ülkelerine ulaştırılırdı. Doğu mal-
larını Mezopotamya, Suriye ve Mısır'a
götüren tüccarlar buradan aldıkları eş-
yayı da Yemen'e getiriyorlardı. Kureyş
kervanları Yemen'den parfüm, zamk, iş-
lenmiş kereste, fildişi, abanoz, kaplan
postu, işlenmiş deri, altın, mücevher,
akik, un, ipekli dokuma, çeşitli maden-
ler, silâh ve baharat alırlardı. Bunların
bir kısmı Yemen'de üretilirken bir kıs-
mı da Endonezya, Hindistan ve Çin'den
getirilirdi. Özellikle parfüm Akdeniz
ülkelerinde çok rağbet görüyordu. Mı-
sır, Dimaşk ve Basra'dan dönen kervan-
lar ise buğday, zeytin, zeytinyağı, bakli-
yat, kereste, ipek kumaş ve kapkacak
getirirlerdi. Cidde Limanı Mekke-Habe-
şistan ticaretinde önemli bir rol oynar-
dı. Habeşistan ve Bahreyn'den dönen
tüccarlar fildişi, mercan, inci, dokuma,
altın ve gümüş getirirlerdi. Dimaşk ve
Busrâ'dan Suriye'ye giden Arap tâcirler
belirli pazar yerlerinde konaklar ve alış-
veriş yaparlardı. Önce Eyle'ye, oradan
da Gazze'ye giderek Akdeniz tüccarla-

Arabistan'da kurulan panayır yerleri

riyla buluşurlardı. Bazı tüccarlar da buradan Busrâ'ya giderdi. Hz. Peygamber on iki ve yirmi beş yaşlarında iken bu seferlere katılmıştır. Cârîye ve esir ticareti de Kureyşliler'in başlıca gelir kaynaklarındandı. Arabistan'ı baştan başa geçen kervanlar uçsuz bucaksız çöllerde seyahat ederken bedevilerin baskınlarına mâruz kalırdı. Bundan dolayı bazı kabileler muayyen bir ücret karşılığında bu kervanlara muhafızlık ve rehberlik ederlerdi.

Arabistan'ın çeşitli yerlerinde kurulan panayırılar Araplar'ın sosyal ve iktisadî hayatında önemli rol oynardı. Bunların en meşhurları şöyle sıralanabilir: Dûme-tülcendel. 1-15 Rebûlevvel arasında kurulan bu panayıra Hicaz ve Yemen'den gelen tüccarlar, Kureyşli muhafızlar tarafından korunurdu. Buradan Hasâ'daki Muşakkar'a gidilir. 1-30 Cemâziyelâ-hir arasında açık olan bu panayıra deniz yoluyla gelen İranlılar da katılırdı. Receb'in ilk günü Muşakkar'dan Suhâr'a hareket edilirdi. 20 - 25 Receb günleri burada alışveriş yapılır ve daha sonra Hint ve Çin tüccarlarının da katıldığı Debâ panayırına hareket edilirdi. Receb'in son günü açılan bu panayırdan Güney

Arabistan'ın Mehre şehrindeki Şıhr panayırına gidilirdi. Burası 15 Şâban'da açılırdı. Aden 1-10 Ramazan, San'a 15-20 Ramazan, Râbiye (Hadramut'ta) 15-30 Zilkade, Ukâz (Tâif-Nahle arasında) 15-30 Zilkade, Zülmecâz 1-8 Zilhicce, Netât (Hayber'de) ve Hacer (Yemâme'de) 10-30 Muharrem tarihlerinde kurulurdu. Ayrıca şemsî yılın muayyen aylarında Ezriât ve Busrâ'da da panayır kurulurdu. Hz. Peygamber Yemen'deki Hubâse ile Suhâr ve Debâ panayırına katılmıştır. Panayırının önemli bir bölümü haram aylarda (zilkade, zilhicce, muharrem ve receb) kurulmakla beraber 3, 6, 8 ve 9. aylarda faaliyet gösteren panayırılar da vardı. Bunlar arasında en önemlisi Ukâz panayırısı olup milletlerarası bir nitelik taşımaktaydı. Bu fuar aynı zamanda edebî bir kongre mahiyetindeydi. Şairler en güzel şiirlerini burada okur ve beğenilenler Kâbe duvarına asılırdı. Böylece Ukâz panayırısı, benzerlerine ne eski Yemen kültüründe ne de Hîre ve Gassânî saraylarında rastlanan, sözlü edebiyatın şaheserlerinin dile getirildiği önemli bir sanat merkezi vasfını kazanmıştı.

Bir kısmı Araplar arası (millî) bir kısmı da milletlerarası özellikteki bu pa-

nayırılar sayesinde Araplar çeşitli kabile ve milletlerin örf ve âdetleri, sosyal yapıları hakkında bilgi ediniyorlardı ki fetihler sırasında bu bilgilerden istifade edilmiştir. Bu panayırılar kuzeyden doğuya, doğudan güneye, güneyden batıya ve batıdan kuzeye dönüp dolaşıyordu. Bunların milletlerarası nitelik taşıması, o devirde Arabistan'ın iktisadî bir birliğe kavuştuğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm Tarihi*, İstanbul 1338-41; C. Zeydân, *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*, Kahire 1958, I-III; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1963; Muhammed Kürd Ali, *el-İslâm ve'l-hadâretü'l-'Arabiyye*, Kahire 1968, I, 120-122, 131-136; Cevad Ali, *el-Mufaşşal*, I, 294-521; IV, 271-307, 320-389; Ahmed Emin, *Fecrül-İslâm* (trc. Ahmet Serdaroğlu), Ankara 1976, s. 27-114; B. Lewis, *Tarihte Araplar* (trc. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1979, s. 1-34; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 995-1013; Hitti, *İslâm Tarihi*, I, 38-54; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 28-34, 92, 99-102, 150-159; Mahmud Esad, *İslâm Tarihi*, s. 133-147; Kehhâle, *el-Âlemül-İslâmî*, Dimaşk 1404/1984, I-II; Safiy-yurrahmân el-Mübârekfûrî, *er-Raḥîku'l-maḥ-tûm*, Cidde 1406/1985; H. İbrâhîm Hasan, *İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit v.dğr.), İstanbul 1985, I, 17-98; M. J. de Goeje, "Arabistan", *IA*, I, 481-486.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

